

TÁROLÓKÖNYVTÁRI KONCEPCIÓK ÉS TÁROLÓKÖNYVTÁRAK

Külföldi eredmények, magyarországi kezdeményezések

Cziegler Mária

Vasúti Tudományos Kutató Intézet

A tárolókönyvtárak létrehozásának gondolata idetova meghaladja a nyolcvan évet, de az első – amerikai – megvalósítás óta is több, mint negyven év telt el.

A ritkán használt vagy fölösleges példányszámban meglévő irodalom tárolása már a század elejétől gondot okoz a könyvtáraknak. A XX. század második felében bekövetkezett információrobbanás, a különféle dokumentumtípusok számának megtöbbszöröződése tovább, szinte a pattanásig fokozta ezt a problémát. Ezért a könyvtárak e téren is mindinkább rákényszerülnek az együttműködésre.

Mindazonáltal a tárolókönyvtárak kérdésére nemcsak „kényszerpályás” választ és megoldást lehet – és kell – adni. A „muszáj”-ból, ha valahol figyelmesen vizsgálják a különféle könyvtártípusok funkcionális fejlődési trendjeit, illetve ha valahol megvan a kellő elszántság a belőlük adódó következtetések levonására, megalapozottan lehet „erényt kovácsolni”.

Sok helyütt a tárolókönyvtári gyakorlat felé való áttérésnek elsősorban a régi gondolkodás meglepően makacs defenzívája állt és áll az útjában, amely nem tud elszakadni az „én házam, én váram” képzetétől. Pedig az effajta kooperáció – mutatja minden valamirevaló tapasztalat – csak akkor éri el igazi célját, ha a megőrző tároláson, tehát a kényszeren túlmenően a kivont irodalmat *operatív módon tudja visszaáramoltatni az információszolgáltatás folyamába*, mihelyst erre szükség van. E megközelítésben korántsem az a legfontosabb, hogy a ritkán használt műveknek, fölőspéldányoknak közös raktári férőhelyet teremtsünk, hanem hogy állományt szervezzünk belőlük: a dokumentumokat feltárjuk, katalógusokat építünk, és az ekként „összejött” állományt gyarapítsuk is a hiányzó, az adott „rendezett halmazba” kíváncsozó művekkel.

A tárolókönyvtárak elvi és gyakorlati kérdéseinek tüzetes, továbbgondolásra készítő, illetve hazai cselekvésre sarkalló tisztázása érdekében mindenképp az a lehetséges tárolókönyvtár-típusok [1] megkülönböztetésében kell egyezsre jutnunk:

- a) A tárolókönyvtár kezdetleges típusa az ún. *kisegítő raktár*, amelyben egy-egy könyvtár – akár ideiglenesen, akár véglegesen – tárolja régebbi, ritkán használt állományát. Magyarországon ez a típus az általános raktárhiány miatt terjedt el. Mint ahogy világszerte is.
- b) Fejlettebb megoldás a *több könyvtár által létrehozott letéti könyvtár*, amelyben a „rájuk eső” raktárrészeket a könyvtárak saját belátásuk szerint használják.
- c) Hasonló gyűjtőkörű könyvtárak esetenként közösen fenntartott *központi tárolókönyvtárat* hoznak létre. Ide – tárolás céljából – meghatározott elvek alapján telepítik a ritkán keresett dokumentumokat. Ebben a típusban már lehetőség van a közös katalógus kiépítésére, s az ekként szervezett állományi bázisokból már bizonyos szolgáltatások is vállalhatók.
- d) Több, különböző gyűjtőkörű, de egy földrajzi körzetben működő könyvtárra jellemző típus a *regionális könyvtárközi központ*. Ennek kereteibe se csak a ritkán keresett dokumentumok tárolása fér bele.
- e) A tárolókönyvtár legfejlettebb változata a *kölcsönző központ*, amelyre a világon – eddig – egyedülálló példa a British Library Lending Division (BLLD) tevékenysége.

1. Külföldi kísérletek és megvalósítások

Noha a TMT egyik nem régi számában friss áttekintést kaptunk a tárolókönyvtári problematika külföldi helyzetéről [2], az alábbiakban szempontjainknak jobban megfelelő, bővebb és történelmileg elmélyültebb szemle következik annak érdekében, hogy kitűnjék: miként, milyen átmeneteken keresztül fejlődött a tárolókönyvtári gondolat a „kényszerpályás” megjelenésektől és megvalósulásuktól az egyre pozitívabb „végkifejletek” felé, azaz olyan irányba, amelyhez itthon felettebb célszerű volna tartanunk magunkat.

1.1 Amerikai Egyesült Államok [1, 3, 4]

Az USA-ban hosszas – negyven-ötven éven át tartó – viták eredményeképpen 1941-ben alakult meg az első tárolóraktár – a *New England Deposit Library (NEDL)* – Bostonban. Ezt követte 1949-ben a chicagói *Midwest Inter-Library Center*, majd 1951-ben a *Hampshire Inter-Library Center* Amherst-ben.

Lényegében mindhárom tárolóraktár célja azonos volt: a kevésbé használt irodalom őrzése, a nehezen beszerezhető dokumentumok közös beszerzése, tárolása és hozzáférhetővé tétele. E célokat azonban csak részben, mindenütt máshogyan sikerült elérni.

1.11 New England Deposit Library

Nyolc bostoni könyvtár közösen alapította a New England Deposit Library-t. Alapszabályuk szerint közös tárolóraktárban kerül elhelyezésre állományuk kevésbé használt része. A tagkönyvtáraknak bért kell fizetniük az igénybe vett területért, szállításért, elhelyezési költségeikért. Az elhelyezett állományról katalóguscédula készül a raktár központi katalógusához.

Az elhelyezett állományrészek típusai (a tárolóraktár letéti könyvtári funkciójának megfelelően):

- végleges elhelyezésre szánt dokumentumok, amelyek a vállalkozásban részt vevő könyvtárak számára is igénybevehetők;
- ideiglenesen elhelyezett dokumentumok;
- hozzáférhetetlen, ömlesztett anyagok.

A résztvevő könyvtárak raktárterületükön tetszésük szerint alakíthatják ki a raktári rendet. A dokumentumok túlnyomó részét szak szerint állították fel.

1971-ben tíz könyvtár vett részt a közös tárolásban, de raktári hely bérlésére több könyvtárnak is lehetősége nyílt.

A tárolóraktár a várakozásoknak alapjában nem tett eleget, azaz nem sikerült üzemelési gyakorlatában elkerülni a dokumentumok gyűjtésében levő duplikációkat, realizálni a megosztott gyűjtést.

1.12 Midwest Inter-Library Center

Az USA közép-nyugati területén működő tíz tudományos (főleg egyetemi) könyvtár összefogásával jött létre a 3 millió dokumentum tárolására alkalmas központ (1965-től: *Center for Research Libraries, CRL*). A kevésbé használt dokumentumok tárolása mellett célul tűzte ki a kereskedelmi forgalomba nem kerülő dokumentumok beszerzését is. Az állomány feldolgozása itt többrétű. A feldolgozott letétekről mindig a külső könyvtár ad címfelvételt, míg a feldolgozatlanokról a központ készít rövid címleírásokat, amelyek a szerzői betűrendes katalógusba kerülnek.

Az elhelyezett állományrészek típusai:

- a közös állományba beépülő dokumentumok, amelyek azonban a küldő könyvtár tulajdonát képezik;
- időleges elhelyezésre szánt dokumentumok, amelyek elhelyezéséért, feltárásiért a könyvtárak fizetnek.

Az állományt numerus currens szerint állították fel, részben tömör raktározású.

A tárolókönyvtár gyarapodásának koordinálását – a tulajdonjog csorbíthatatlanul hagyása és a kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványok decentralizáltan hagyott szerzeményezése miatt – nem tudták megvalósítani.

1977-re a résztvevő könyvtárak száma az alapító tízről 163-ra nőtt, s a CRL aktív, szolgáltató tárolókönyvtárrá nőtte ki magát. A vállalkozásban részt vevőkkel kooperálva beszerzi azokat a folyóiratokat, amelyeket a nagy szakirodalmi adatbázisok feldolgoznak, de az együttműködő partnerek nem fizetnek elő. Ezen felül a CRL vállalja az 1970 után megjelent műszaki, természettudományi szakirodalom közvetítését is.

1.13 Hampshire Inter-Library Center

A new englandi régióban működő három főiskolai könyvtár hozta létre a központot, először a Mount Holyoke College Library-ben, majd 1954-től a massachusetts-i Egyetemi Könyvtárban.

A nehezen hozzáférhető dokumentumok tárolásán kívül az elsőéves egyetemi hallgatók szakirodalmi szükségleteinek kielégítése került rögzítésre alapszabályában.

A társult könyvtárak 5 évnél régebbi folyóiratokból létrehozta egy egypéldányos periodikumgyűjteményt is.

Az itt is letéteknek tekintett állományról központi katalógus készül.

1.14 Medical Library Center of New York

A szakterületi együttműködés keretében jött létre a *Medical Library Center of New York*. A tároló raktári célok megvalósítására 1961-ben már egy nyolcemeletes, 3 millió kötet befogadására alkalmas épülettel rendelkezett.

A résztvevő könyvtárak csak a központ által meghatározott dokumentumok körét helyezhetik itt el. Az elhelyezésért bérleti díjat kell fizetni.

Az előző példához hasonlóan itt is a résztvevő könyvtárak állományából hiányzó, de az *Index Medicus* által feldolgozott folyóiratok beszerzése az egyik cél.

A könyvtárközi kölcsönzés legnagyobb részét a folyóiratcikkek képezik.

1.2 Nagy-Britannia [5, 6]

A világon egyedülálló vállalkozás a Boston Spa-ban kialakított *British Library Lending Division (BLLD)*, amely hazájában és külföldön egyaránt a könyvtárközi kölcsönzés báziskönyvtára.

Az intézmény az 1972-ben kiadott könyvtári törvény végrehajtása keretében jött létre három könyvtár – a National Lending Library, a National Central Library és a British Museum Library – összefogásával. Az 1957-ben alapított National Lending Library addig a természettudományos és a műszaki irodalom kölcsönző könyvtáraként működött.

Bár a BLLD állományában jelentős részt foglalnak el a régi dokumentumok is, gyarapításának fő jellemzője a világviszonylatban jelentős, új tudományos értékkel bíró dokumentumok beszerzése.

Szolgáltatásai között szerepel a könyvtárközi kölcsönzés, gyorsmásolás, helybenolvasás, tájékoztatás. Az intézményben dokumentáció és könyvelőszó tevékenység is folyik. Könyvtárközi kölcsönzéseinek száma 1977-ben 2 540 000 volt. A gyorsmásolási szolgáltatást olyan előre váltott kuponokkal lehet kiegyenlíteni, amelyek árában a postaköltség is benne foglaltatik.

Állományát a címek betűrendjében tárolja, ahol a címek alapja a címlap.

1.3 Franciaország [7]

A BLLD példája arra ösztönözte a francia könyvtárügy szakembereit, hogy megvalósítsák az Országos Kölcsönző Könyvtárat (Centre national de prêt, CNP).

A könyvtárakból kivont dokumentumok nagy része a CNP állományába kerül. A könyvtárnak el kell látnia a főlőpéldányok kezelését, újraelosztását is.

Állománygyarapításában fontos szerep jut az ajándékként kapott dokumentumoknak.

1.4 Finnország [8]

Finnország 1954-ben a helsinki Egyetemi és Nemzeti Könyvtár alapított tárolóraktárat Urajarvi-ban saját kiadványainak, a másodpéldányoknak, a ritkán használt könyveknek és a mikrofilmre vett újságok eredeti példányainak tárolására. 1958-ig 25 különböző könyvtár csatlakozott hozzá.

Az elhelyezett dokumentumok (legnagyobb részei tudományos társaságok sorozati kiadványai) a tulajdonjog fenntartásával kerülnek a raktárba.

A tárolóraktár külföldi könyvtárakkal is folytat kiadványcserét, a könyvtárközi kölcsönzésben – mérsékelt módon – ugyancsak részt vesz.

1.5 Svédország [8]

Tárolóraktárként alakult 1964-ben Habo-ban a *Statens Bibliotekspeda*, 22 könyvtár (köztük a Királyi Könyvtár és a Parlamenti Könyvtár) számára. Állománya főként ritkán használt folyóiratokból és a Parlament hivatalos kiadványaiból áll. A raktár kiadványcserét is folytat.

1.6 Dánia [9]

Dániában 1968-ban alapítottak tárolóraktárat a közművelődési könyvtárak azzal a céllal, hogy ott a régi és ritkán használt könyveket raktározzák, kölcsönözzék. Az így létrejött *Folkebibliotekernes Depotbibliotek* irányítását egy 11 tagból álló testület végzi, amelyben az egyetemi, illetve a tudományos könyvtárak képviselői is jelen vannak.

Az elhelyezett könyvek típusát nem szabályozták, de tervezik egy ilyenfajta útmutató elkészítését. A könyvtárak által beküldött dokumentumok tulajdonjoga a tárolókönyvtárra szállt át.

A raktározást a közművelődési könyvtárak által alkalmazott rendben valósították meg. Kivételt képez a szakirodalom numerus currens szerinti raktározása.

A könyvek feldolgozása csak részben történt meg, egyrészt a nagy mennyiség miatt, másrészt azért, mert egyes műveket – ha már 5–5 példány van belőlük a könyvtár birtokában – újraelosztás útján hasznosítanak, illetve külön főlőpéldány gyűjteménybe irányítanak. Az állomány teljes nyilvántartását mikrofilmen tervezik.

A dokumentumok kölcsönzése csak postai úton lehetséges, kizárólag könyvtárak számára.

A tárolókönyvtárat állami támogatással tartják fenn. A kapott összeg fedezi az állománygyarapítási célokat is, amennyiben a könyvtár állományát saját vásárlással egészíti ki.

Későbbi feladatául szánják a közművelődési könyvtárak számára nyújtott módszertani segítséget az állománykivonás kérdéseiben.

1.7 Szovjetunió [10–12]

A Szovjetunióban 1974-ben rendelet jelent meg a tárolókönyvtári szervezetről. E rendelet a ritkán keregetett, de tudományos és kulturális értékű dokumentumok megőrzésére vonatkozik regionális és szakterületi megosztásban. Ennek megfelelően meghatározott könyvtárakat tárolókönyvtári funkciókkal ruház fel, így

- a legjelentősebb (összesen 66) általános tudományos, tudományos–műszaki és szakkönyvtárakat, valamint a tudományos–műszaki tájékoztatás ágazati szerveit *össz-szövetségi* tárolókönyvtári funkciókkal;

- a szövetségi köztársaságok minisztertanácsa, valamint a szovjet minisztertanács Állami Tudományos és Műszaki Bizottsága által jóváhagyott könyvtárakat *köztársasági és ágazatközi* tárolókönyvtári funkciókkal;
- minden köztársasági, megyei és járási könyvtár (kivéve, ha a fenti feladatokat látja el) a *helyismereti irodalom* tárolásának funkciójával.

Feladataik a következőképpen strukturálódnak:

- a dokumentumok 1–2 példányban való tárolása;
- kölcsönzés, másolatszolgáltatás;
- az állomány kiegészítése;
- a dokumentumok feldolgozása;
- módszertani segítségnyújtás más könyvtáraknak a ritkán keresett dokumentumok tárolására vonatkozóan.

A tárolókönyvtári megőrzésre átadott dokumentumok köre:

- 15–20 éve kiadott könyvek,
- 5–10 éves folyóiratok, hírlapok,
- 4–5 éve igénybe nem vett egyéb kiadványok.

Mindez alól kivétel az adott könyvtár gyűjtőkörébe tartozó alapvető, legértékesebb irodalom, a tájékoztató és a különleges tudományos, kulturális, történeti jelentőségű mű.

A rendelet szabályozza a ritkán keresett dokumentumok tárolókönyvtári őrzésre való átadásának és átvételének rendjét.

A rendelet végrehajtásához a Lenin Könyvtár más módszertani központokkal együttműködve módszertani útmutatót állított össze. Ebben részletesen leírja a tárolókönyvtári megőrzésre kiválasztott dokumentumok körét, az átadás rendjét, annak adminisztrációját. Mellékletében közli valamennyi tárolókönyvtár nevét, az átadható dokumentumok kiválasztásához szükséges bibliográfiai segédanyagokat is.

A tárolókönyvtári programhoz nagy raktárápítkezések csatlakoznak. Így pl. a kijevei köztársasági könyvtár e célra 3 és fél millió, a tallini köztársasági könyvtár pedig 2 és fél millió kötetes új raktárat építtetett fel.

1.8 Német Demokratikus Köztársaság [13]

A tárolókönyvtár megvalósítása az NDK könyvtárügyének is sürgető feladata. Gondot okoz azonban a könyvtár helyének kijelölése. Már eldőlt, hogy a *Deutsche Bücherei*, a nemzeti könyvtár saját épületében látja el a tárolókönyvtári funkciókat. Nem sikerült viszont megoldani e kérdést az ország vezető tudományos könyvtárának, a *Deutsche Staatsbibliothek*-nek. Nehezíti a megoldást, hogy a tárolókönyvtárat olyan helyen kellene megvalósítani, ahol az Berlinből is jól irányítható.

A tárolókönyvtárnak könyvtárközi kölcsönzési feladatokat is el kell látnia, mégpedig 48 órán belül kell használatba adnia a kért dokumentumot.

Mindkét könyvtárnak gyűjtenie kell a monográfiákat és a periodikumokat, míg – az elképzelés szerint – a disszertációk és az egyéb felsőoktatási dokumentumok tárolására megfelelő lenne a berlini egyetemi könyvtár.

A tárolókönyvtárba kerülő dokumentumokat fel kell támasztani a két könyvtár katalógusaiban, a tárolás színhelyén elég egy betűrendes katalógus karbantartása. A küldő könyvtár katalógusaiban csak megjelöli a tárolókönyvtárban elhelyezett dokumentumot, s nem szedi ki a kartonokat. A tárolókönyvtár betűrendes katalógusába a szabványos bibliográfiai leírások másolata kerül.

Egyelőre még tisztázandó a tárolókönyvtári állomány fogalmának központi, jogi szabályozása.

2. Magyarországi elgondolások a tárolókönyvtár megvalósítására

Az első intézkedés, amely a főlépéddányok központi tárolását és elosztását célozta, a Tanácsköztársaság idejére esett, amikor létrehozták a Közkönyvtárak Gyűjtő és Elosztó Telepét. A tanács hatalom bukása után a hasonló kezdeményezések abbamaradtak.

A kérdés – a nemzeti tulajdonba vett műveknek az Országos Könyvtári Központra, majd a nemzeti könyvtárra bízott begyűjtéstől eltekintve – csak az ötvenes években került újra előtérbe, *Csűry István* jóvoltából, aki a nagykönyvtárak raktárhiányát elemezte, s ebből kiindulva a raktározási együttműködést javasolta.

A későbbiekben a tárolókönyvtár létrehozásának kérdései mindinkább az *Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)* köré tömörültek. 1960-ban *Horváth Viktor* és *Wix Györgyné* [1] is a nemzeti könyvtár Várban felépülő új épületében látja a lehetőséget egy országos könyvraktár létrehozására, s annak fokozatos tárolókönyvtárrá fejlesztésére. Huszonnégy évvel ezelőtt még ők sem gondolták, hogy az új nemzeti könyvtár épülete az „évszázad építkezésévé” válik, s az OSZK csak 1984-ben kezdheti meg a beköltözést.

Az 1970-es III. országos könyvtárügyi konferencia a tárolókönyvtárak szükségességét megerősítő tézisei után megcsillant a gyakorlati megvalósítás reménye. 1972-ben megindultak a nagykönyvtárak (KSH könyvtára, MTA könyvtára, OMKDK, később az OSZK) raktárápítkezései Törökbálinton, ami a kérdés kooperatív megoldását sugallhatta volna. Ennek ellenére mégis az OSZK mellett létrehozandó tárolókönyvtár gondolata erősödött fel. S minthogy az 1976. évi 15. számú, a könyvtári rendszerről szóló törvényerejű rendelet a tárolókönyvtár intézményét beiktatta a könyvtár típusok sorába, ugyanebben az évben *N. Rácz Aranka* részletes programot [14] dolgozott ki a megvalósításra, melyet a következő 11 pontos javaslat zárt:

1. A tárolókönyvtár feladata a fölőspéldányok és a ritkán keresett dokumentumok (esetenként állományrészek) tárolása és könyvtárközi kölcsönzés útján történő rendelkezésre bocsátása.
2. Az állománytisztítás során fölősléggessé vált és a hálózati központok által körözött dokumentumanyag maradékát országosan a Fölőspéldány Központ ajánlja fel, és ebből a tárolókönyvtárnak változó joga van.
3. A felajánlott dokumentumanyagból a válogató könyvtárak sorrendjében a tárolókönyvtár az OSZK és a KLTE után, vagy a fentiekén kívül még az MTA és az általános egyetemi könyvtárak után következik.
4. A tárolókönyvtár gyűjtési területe általános. Ezt csupán a kivonható és a felajánlható állományrészekre és a tárolókönyvtár által nem gyűjtött kiadványokra vonatkozó előírások és időhatárok korlátozzák az előterjesztés részletezése szerint.
5. Az átadott dokumentumanyaggal a tárolókönyvtár rendelkezik.
6. Minden dokumentumot egy példányban őriz meg.
7. A tárolókönyvtár mellett az értékes dokumentumokból folyamatos állománykiegészítésekre tartalék raktárt kell létesíteni.
8. A tárolókönyvtár állományát betűrendes katalógusban tárja fel és jelenti az OSZK központi katalógusainak.
9. A tárolókönyvtár az OSZK keretében, a Fölőspéldány Központtal közös szervezetben valósul meg. Neve: „Tároló Könyvtár” vagy „Fölőspéldány Központ és Tároló Könyvtár”.
10. A tárolókönyvtár és Fölőspéldány Központ szervezeti egységei:
 - 1) Könyvforgalmi részleg
 - 2) Tárolókönyvtár
 - 3) Tartalék raktár
11. A tárolókönyvtár átvesz feldolgozatlan anyagot is. A feldolgozott dokumentumanyagot katalóguscédulával kell beszołgáltatni.

Míg a korábbi javaslatok az OSZK mellett létesítendő tárolókönyvtárról mint országos tárolókönyvtárról szóltak, mai helyzetében a nemzeti könyvtár *egymaga már nem tudja elvállalni ezt a feladatot*. Sem anyagi helyzete, sem raktári férőhelye nem teszi ezt lehetővé. A Várban felépült új épülete ma messze nem rejt magában annyi lehetőséget, mint húsz évvel ezelőtt, az építkezés megkezdésekor, s a törökbálinti raktár felépülte sem hozta olyan helyzetbe az OSZK-t, hogy országos tárolókönyvtárt tudjon létesíteni. Ezért a tárolókönyvtárak létrehozásában a könyvtárak között bizonyos munkamegosztásnak kell érvényesülnie: akár területi, akár szakterületi alapon.

Az OSZK vezetősége a továbbiakban e munkamegosztást feltételezve foglalkozott a megvalósítás lehetőségével, s 1979-re végleges koncepciót fogadott el a tároló-

könyvtárról [15, 16]. Helyéül a törökbálinti DEPO II-ben felépült raktárt jelölte ki, tevékenységének kibontakoztatását pedig – a korábbi javaslatnak megfelelően – a Fölőspéldány Központra bízta, ahol meg is kezdődött a program megvalósítása.

Mivel a 3/1975. (VIII. 17.) KM–PM számú, a könyvtári állomány ellenőrzéséről (leltározásáról) és az állományból történő törlésről szóló rendelet nem szabta meg, hogy mely könyvtárak, milyen szakterületen kötelesek megőrizni állományuk tudománytörténeti szempontból jelentős részét, és mert az OSZK – a feljebb említettek miatt – nincs abban a helyzetben, hogy egy országos – valamennyi tudományterület irodalmára kiterjedő illetékességű – tárolókönyvtárt építsen ki, néhány országos feladatkörű szakkönyvtárral egyezett meg a *gyűjtés megosztását* illetően. Így a jogi, közigazgatási irodalom gyűjtését és megőrzését az Országgyűlési Könyvtár, a kémiai szakirodalomét a Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, a statisztikai irodalomét pedig a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára vállalta magára. Más szak- és tudományterületek vonatkozásában nem sikerült – reméljük: csak egyelőre – ilyen „gentlemen's agreement”-et tető alá hoznia.

E „csonka” munkamegosztáshoz igazodva az OSZK tárolókönyvtára a hungarikumokat gyűjti, és az idegen nyelvű anyagot a társadalomtudományi, a szépirodalmi és a természettudományi dokumentumok tekintetében. Ezen belül a könyveket és a periodikumokat. További korlátozás, hogy „e két alapvető dokumentumtípus esetében is figyelmen kívül hagyja a jelentéktelen, a kutatás és a tájékozódás szempontjából közömbös kiadványokat” [16].

A gyűjtött dokumentumok köre időrendi megosztásban a következő:

- az 1850-ig megjelent „régí” hungarika kiadványok;
- az 1800-ig megjelent „régí” külföldi anyag;
- az 1851-től napjainkig megjelent „modern” magyar könyvek és periodikumok;
- az 1801-től napjainkig megjelent „modern” külföldi könyvek és periodikumok.

Ez utóbbi két típusból az OSZK tárolókönyvtára csak egy-egy példányt őriz meg.

Az 1983. évi állomány már elérte a 3000 polcfolyómétert, s az évi átlagos gyarapodás ennek egytizede, azaz 300 polcfolyóméter.

Megtörtént a tárolókönyvtári gyűjtemény leltározása, s a leltárnapló egyidejűleg a raktári katalógus szerepét is betölti. Betűrendes katalógus épült a „modern” anyagról, míg a „régiekről” ugyanez szerkesztésre vár.

A távolabbi tervekről N. Rác Aranka ezt írja:

„... a tárolókönyvtár állománya szerepelni fog a központi katalógusokban, ezáltal a könyvtárközi kölcsönzés számára hozzáférhetővé válik. A tárolókönyvtárban tehát nem csupán archivális, megőrző könyvtári bázist kell látni, hanem a könyvtárközi kölcsönzés egyik

– nem is jelentéktelen – alapját, amely számos, nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető művet bocsáthat a könyvtárak rendelkezésére” [15].

Az OSZK-án kívül az Országos Műszaki Könyvtárnak is lehetősége van arra, hogy törökbálinti tárolóraktárát a műszaki irodalom tárolókönyvtárává fejlessze. Ennek azonban előfeltétele, hogy törökbálinti raktárépületének második felét is könyvtári raktárként rendezzék be, összhangban az eredeti elképzelésekkel. A döntés e vonatkozásban még mindig nem született meg.

A szakterületi megőrzés mellett a területi tárolókönyvtárak alapításának lehetőségét kínálja a kötelespéldányok elosztásának új rendje. A kialakított öt régióban (észak-dunántúli, dél-dunántúli, dél-alföldi, észak-alföldi, észak-magyarországi) megvalósítható területi együttműködés, amellyel az Országos Könyvtárügyi Tanács is foglalkozott [17], a kötelespéldányok megőrzésén és hasznosításán túlmenően tárolókönyvtárak mint könyvtárközi kölcsönzési bázisok létrehozását is eredményezhetné.

3. A tárolókönyvtárak előnyei, hátrányai, vitatott kérdései

Kül- és belföldi szemlényből hasznos tanulságokat lehet levonni a tárolókönyvtárak teljes problematikáját illetően. Ki lehet mutatni, ezen belül hangsúlyozni kétségtelen előnyeiket. El lehet töprengeni hátrányaikon, s velük reálisan számot vetve, már a megvalósítási tervek szintjén is jórészt ki lehet szűrni várható hatásukat. Végül mérlegre lehet tenni cikkünk tárgyának vitatott kérdéseit, amelyek megoldása nem egy vonatkozásban Kolumbusz tojásának látszik.

A tárolókönyvtárak előnyei közül mindenképpen az első helyen említendő, hogy megszabadítják a könyvtárakat a fölösleges példányok, az elavult, a ritkán keresett irodalom raktározásától, nyilvántartásától, s a párhuzamoságok kiküszöbölésével nem lebecsülendő nagyságrendű férőhelyet szabadítanak fel a résztvevő könyvtárak friss gyarapodásához. Ugyanakkor a tárolókönyvtárakba utalt irodalom hozzáférhető marad; könyvtárközi kölcsönzés, másolatküldés útján el lehet juttatni az igénylők számára.

A dokumentumok tárolókönyvtári elhelyezése esetében a fenntartási költségek ugyancsak csökkenthetők. Könyvtári rendszerben vagy részrendszerekben gondolkodva, ez sem elhanyagolható nagyságrend.

Az aktív tárolókönyvtár országos, szakterületi és regionális metszetben egyaránt hatékony könyvtárpolitikai eszköz: fontos szerepet játszhat a beszerzési gyakorlat alakításában, s szolgáltatásai révén, különösen ha korszerű technikát rendelünk hozzá, jelentős állománygyarapítási ráfordításokat takaríthat meg (pl. a BLLD, a CRL folyóiratbeszerzési tevékenysége).

A hátrányok tulajdonképpen a kevésbé merész és radikális megoldásokra jellemzőek. Így pl. a passzív, csak raktározási feladatot teljesítő tárolókönyvtárban őrzött dokumentumok elfelejtődhetnek, elsősorban akkor, ha földrajzi elhelyezkedése, feltártsága sem megfelelő.

Ugyanígy kedvezőtlen, ha a tárolókönyvtár szabályzata nem egyértelmű, s ezért a résztvevő könyvtárak között különféle – pl. gyarapítási – viták fordulhatnak elő. Ez leginkább azokra a tárolókönyvtárakra vonatkozik, amelyekben heterogén gyűjtőkörű könyvtárak vesznek részt.

Amennyiben a tárolókönyvtárak fenntartását a résztvevő tagkönyvtárak tagdíjai fedezik, egyenlőtlenségek adódhatnak a teherviselés és a „javakból való részesedés” mértéke körül.

Hátrányt szül az olvasói türelmetlenség is, mert az igények rendszerint valamivel hosszabb idő alatt elégíthetők csak ki. Ha a tárolókönyvtárban van helybenolvasási lehetőség, az olvasónak a szokásosnál több – esetleg jóval több – időt kell az általában a városok periferiáin található objektum megközelítésére fordítania.

Ami a tárolókönyvtári szisztéma vitatott kérdéseit illeti, gondot okoz a tárolókönyvtárban elhelyezett dokumentumok tulajdonjogának a kérdése: a könyvtárak csak letétben helyezték-e el a dokumentumaikat, vagy tulajdonjogukat is átadják-e a tárolókönyvtárnak. Egészen őszintén és nyíltan fogalmazva: megítélésünk szerint ez a legfőbb gond. Belőle – ilyen-olyan áttételeken keresztül – a többi is deriválható. Gyanítjuk, hogy a tárolókönyvtári problematika átfogó megoldásának – enyhén szólva – lassú előrehaladása hazánkban is sok tekintetben „tulajdonféltési reflexekre” vezethető vissza.

Így elsősorban tulajdonjogi származék-kérdésnek tartjuk az egy vagy több példányban való őrzés mentén fel-fellobbanó eszmecesteréket, amelyek kulisszaként leplezik az igazi igényt: adassék olyan tárolótér, tárolókönyvtár nekünk, ahol külön „kreclit” kapunk központi könyvtárunkból kiszorult állományunknak. Erre különösen a nagyobb és a nagy könyvtárak hajlamosak, hiszen nagyságuk ecsetelését általában a birtokukban levő dokumentumok számával kezdik. És persze: a közvélemény is ezáltal „érti meg” a legkönnyebben a „nagyságot”.

Az elavult irodalom fogalmának meghatározási nehézségeit ugyancsak fel lehet használni a tulajdonjogi aggodalmak elleplezésére, amelyek ez esetben még egy további sajátos gyöngeséget is eltakarnak, nevezetesen a könyvtárak személyi ellátottságának minőségi gyöngeségeit. Hiányosságokat az arra való készütségben, amely meghatározott tudományterületeken hozzátétőleges biztonsággal vállalkozhatnék az elavultsági döntések meghozatalára.

Érdemi kérdés a résztvevő könyvtárak jellegének a problémája. Hasonló gyűjtőkörű könyvtárak társulása esetén sokkal nagyobb eséllyel és könnyebben alakítha-

tók ki valódi tárolókönyvtárak, míg eltérő gyűjtőkörök esetén féltő, hogy csak passzív tárolókönyvtár jön létre. Ez a tapasztalat az OSZK feltételei kényszerből tett kooperációs megoldási kezdeményezéseit igen pozitív megvilágításba állítja, szuggerálva azt, hogy a szakterületi tárolókönyvtárak együttesének kialakítása látszik hazánkban az elsődlegesen célravezető útnak.

Feltételei vonzata van a különböző típusú könyvtárakból, eltérő rendezettséggel átvett vegyes dokumentumtömeg kezelésének, szelektálásának, bibliográfiai „uralásának”, gyors visszakereshetőségének és operatív szolgáltatásának. Ez nyilvánvalóan „pénzt, paripát és fegyvert” is kíván, nemcsak „jó vítézi rezolúciót”.

A „feltételek feltétele” mégis a megfelelő nagyságú tárolótér biztosítása, vagy új épület építése. Magyarországon talán ez utóbbi megoldásának „szent lehetetlenségére” hivatkozunk a legtöbbször, hiszen a könyvtáraknak lassan sem új épület létesítésére, sem a régi felújítására nem telik. Ez tény. És a tények makacs dolgok. Ennek ellenére indokolt a kérdés: a törökbálinti és egyéb lehetőségek könyvtárpolitikailag is optimális hasznosítása nem rejti-e magában máris az induláshoz minimálisan szükséges teret?

Mindenesetre a tárolókönyvtárak létrehozatala nemcsak az elsődleges problémán, a hazai könyvtárak százainak (ha ugyan nem ezreinek) nehéz raktári helyzetén enyhítene, hanem előmozdíthatná a gyűjtési–szolgáltatási együttműködést is. Valamiféle „könnyen és célszerűen működtethető harmonikatesttel” kötné össze a „fentet” és a „lentet”, s e működtetés eredménye a sokkal megbízhatóbb, gyorsabb, teljesebb szakirodalmi igénykielégítés lenne. Bő tér nyílnék a szabályozott és irányított másodlagos állományszervezés előtt, valamint a gyűjtőkörök rugalmas összehangolódása előtt is. Ennek eléréséhez a hírközlés, a reprográfiai technika korszerűsödése, a számítógépesítés előretörése néhány év alatt megteremti a szükséges infrastruktúrát, illetve műszereket (operatív központi katalógusokat).

A hazai tárolókönyvtári rendszer kialakítása, kétség nem fér hozzá, szakmai – irodalomellátási és szolgáltatási – nézőpontból évről-évre időszerűbb. De érzékelik-e a könyvtárügy és a szakirodalmi tájékoztatás irányítói és vezető intézetei az ezzel kapcsolatos felelősséget? Úgy tűnik: igen. Ennek egyik tanújele: az Országos Könyvtárügyi Tanács 1983-ban munkabizottságot hozott létre a tárolókönyvtári kérdéskör megoldási lehetőségeinek feltárására, illetve az ezzel kapcsolatos tennivalók kimunkálására. E munka napjainkig az „országos terepszemle” szakaszáig ért el, s remélhetőleg az idén be is fejeződik. Még inkább remélendő, hogy „végkifejlete” nem reked meg a zárójelentés stádiumánál.

Hivatkozások

1. HORVÁTH Viktor–WIX Györgyné: A tároló könyvtár elvi és gyakorlati kérdései a külföldi szakirodalomban és megvalósításának kérdései Magyarországon = Magyar Könyvszemle, 3. sz. 1960. p. 267–291.
2. KENNINGTON, D.–WHITE, B.: National repository plans and programmes = Interlending Review, 10. köt. 1. sz. 1982. p. 3–7. (Ism.: Fazekas Zsuzsa, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 31. köt. 1–2. sz. 1984. p. 49–52.)
3. HARRAR, J. H.: Cooperative storage = Library Trends, 19. köt. 3. sz. 1971. p. 318–328. (Ism.: A gyűjtőköri együttműködés kérdései. II. Külföldi helyzet. Összeáll.: Kondor Imréné. Bp. NPI, p. 35–36.)
4. MEYERHOFF, E.: The Medical Library Center of New York. An experiment in cooperative acquisition and storage of medical library materials = Bulletin of the Medical Library Association, 51. köt. 4. sz. 1963. p. 501–506. (Ism.: A gyűjtőköri együttműködés kérdései. II. p. 41.)
5. URQUHART, D. J.: The regional bureaux and the NLL = The Library Association Record, 72. köt. 1. sz. 1970. p. 11–14. (Ism.: A gyűjtőköri együttműködés kérdései. II. p. 83.)
6. KOBELRAUSCH Katalin: Tárolókönyvtárak és tárolókönyvtárakkal kapcsolatos tervek külföldön és Magyarországon. Szakdolgozat. Bp. 1980. 53 p. 2 mell.
7. NORTIER, M.: Le rôle du centre national de prêt = Bulletin d'Informations ABF, 101. sz. 1978. p. 213–215. (Ism.: KDSZ, 79/367.)
8. PIASECKI, W.: Elavult gyűjtemények raktározása = Zagadnienia Informacji Naukowej PAN, 2. sz. 1973. p. 161–169. (Ism.: Rády Ferenc: Az országos műszaki tárolókönyvtár megvalósításának küszöbén. Szakdolgozat. Bp. 1977. p. 10–11.)
9. HJULER, A.-L.: A Danish storage library for the public libraries = Scandinavian, 12. köt. 2. sz. 1979. p. 80–84. (Ism.: KDSZ, 80/168.)
- RASMUSSEN, R.: The Danish Storage Library: a cooperative scheme = International Library Review, 11. köt. 2. sz. 1979. p. 213–219. (Ism.: KDSZ, 80/168.)
10. Položenie ob organizaciji depozitarnogo hranenja knjižnih fondov bibliotek strany = Sovetskoe Bibliotekovedenie, 5. sz. 1975. p. 33–44. (Ism.: Futala Tibor, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 23. köt. 8/9. sz. 1976. p. 379–381.)
11. Organizaciã depozitarnogo hranenja bibliotečnyh fondov. Metodickékie rekomendacii. Moskva, 1977. 48 p. (Ism.: Biegelbauer Pál, Könyvtári Figyelő, 1. sz. 1978. p. 98–99.)
12. RADA, V.: Výstavba budov knihoven SSSR v 10. pětiletce (1976–1980) = Technická Knihovna, 25. köt. 5. sz. 1981. p. 138–145.
13. KÜMMEL, K.: Das Anforderungsbild einer DDR-Speicherbibliothek = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 92. köt. 10. sz. 1978. p. 461–469. (Ism.: KDSZ, 79/366.)
14. N. RÁCZ Aranka: Az Országos Széchényi Könyvtár mellett létesítendő tároló könyvtár programja. Bp. OSZK, 1976. 18 p. 2. mell.
15. N. RÁCZ Aranka: Megvalósul a tárolókönyvtár = Könyvtáros, 8. sz. 1979. p. 446–450.

16. GYULAI Árpád: A Fölőspéldány központ tevékenységéről = OSZK Híradó, 26. köt. 5-6. sz. 1983. p. 96-101.
17. P[APP] I[stván]: Az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökségi ülései 1982. nov.-1983. jan. = Könyvtáros, 3. sz. 1983. p. 129-131.

CZIEGLER Mária: Tárolókönyvtári koncepciók és tárolókönyvtárak

A szerző abból a célból tekinti át a külföldi és hazai tárolókönyvtári megoldásokat, hogy következtetéseket vonjon le belőlük a további hazai tennivalókra vonatkozóan. Vizsgálódásai alapján olyan magyarországi tárolókönyvtári rendszert tart szükségesnek, amelynek gerince néhány szakterületi tárolókönyvtárból áll. Elképzelése szerint a tárolókönyvtáraknak aktív gyűjtő, gyarapító és szolgáltató intézményeknek kell lenniük. Az általuk átvett állomány tulajdonjogilag az ő birtokukba megy át, gyűjteményük túlnyomórészt egy példányos. Könyvtárközi kölcsönzési és másolatszolgáltatási munkájuk kibontakoztatásának egyik előfeltétele a korszerű technika (hírközlés, reprográfia, számítógéppel előállított és naprakésszé tett központi katalógusok).

* * *

ЦИГЛЕР, М.: Концепции библиотечных депозитариев

Автор статьи дает обзор о зарубежных и отечественных библиотечных депозитариях, чтобы сделать вывод о необходимых дальнейших действиях. На основании исследований автор считает необходимым создание венгерской системы депозитариев, стержнем которого было бы несколько депозитариев по отдельным отраслям наук. По его представлению эти депозитарии должны быть активными центрами по набору и пополнению фондов, а также по обслуживанию. Принятый ими фонд по праву переходит в их собственность, большая часть фонда — в одном экземпляре. Одним из условий развертывания работ по межбиблиотечному абонементу и предоставлению копий является современная техника (применение связи, reprográfia, центральные каталоги, подготовленные при помощи ЭВМ).

* * *

CZIEGLER, M.: Repository plans and repository libraries

Systems of repository libraries in Hungary and abroad are reviewed in order to draw conclusions concerning further development programmes. Consequently, the author envisages a system based on several discipline-oriented repository libraries. These libraries should be institutions especially active in collecting, purchasing and supplying library materials. Holdings taken over by them, consisting mainly of single-copy items, would become their property. An important requirement of their productive performance in interlibrary lending and photocopying is advanced library technology (telecommunications, reprography, computerized and frequently updated union catalogs).

* * *

CZIEGLER, M.: Konzeptionen der Speicherbibliotheken und die Speicherbibliotheken

Verfasser überblickt die im Ausland und in Ungarn entwickelten Lösungen von Speicherbibliotheken mit dem Ziel, Folgerungen für die in Ungarn zu verrichtenden einschlägigen Arbeiten zu ziehen. Aufgrund von Verfassers Untersuchungen erscheint für Ungarn ein Speicherbibliothekensystem erforderlich, dessen Hauptzug einige Speicherbibliotheken einzelner wichtiger Fachgebiete bilden. Nach Verfassers Vorstellungen müssen die Speicherbibliotheken Institute sein, die eine aktive Sammel-, Bestandserweiterungs- und Dienstleistungsarbeit leisten. Der durch sie übernommene Bestand geht eigentumsrechtlich in ihren Besitz über und ihren Bestand bilden vorwiegend Einzelexemplare. Voraussetzung ihrer Arbeit im Leihverkehr zwischen den Bibliotheken und im Bereitstellen von Kopien ist ihre Ausrüstung mit zeitgemässen technischen Geräten (der Nachrichtenübermittlung, der Reprographie) und das Vorhandensein von rechnergestützt zusammengestellten und ständig auf dem aktuellen Stand gehaltenen zentralen Katalogen.

* * *